

Κώστας Γραμματόπουλος (1916–2003): Ὁ χαρακτήρας τῆς παιδικῆς μας ψυχῆς

Βασίλης Η. Τριζώνης

Ἀγίου Δημητρίου 38

162 31 Βύρωνα

Ἀττική

E-mail: vtrizonis@yahoo.com

Abstract

Kostas Grammatopoulos, a prolific Greek painter and engraver, died in Athens, Greece, on October 1, 2003, at the age of 87. Grammatopoulos was a student of another great Greek engraver, Yiannis Kefallinos (1894–1957), at the Athens School of Fine Arts. In 1959, he became a professor of Engraving at the same school, only to raise the level of his profession from a book-decorating craft to a visual art equal to painting. Grammatopoulos, though not a household name in his native Greece, has marked the childhood memory of several generations of Greeks. In 1955, he engraved the drawings for an *abécédaire* to be used by the first-year elementary school students. That book was used—and abused—for more than 30 years in the Greek educational system.

Εἰσαγωγή

Σπάνια τὸ ἔργο ἑνὸς ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ ἀγγίξει τὴν μνήμη πολλῶν γενεῶν χωρὶς ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς νὰ εἶναι εὐρέως γνωστός. Αὐτὸ συμβαίνει στὴν

Γυναίκες της Πίνδου
(έγχρωμη λιθογραφία, 1940)

Έμπρός της Ελλάδος παιδιά!
(έγχρωμη λιθογραφία, 1940)

περίπτωση του Κώστα Γραμματόπουλου, του ζωγράφου και χαράκτη ὁ ὁποῖος δημιούργησε τις εἰκόνες με τὴν Ἄννα, τὴν Ἑλλη, τὴν Λόλα καὶ τὸν Μίμη γιὰ τὸ Ἄναγνωστικὸ πού ἐθρεψε κάμποσες γενιές πρωτάκια ἀπὸ τὸ 1955 ἕως τὸ 1978.

Ὁ Κώστας Γραμματόπουλος πέθανε στὴν Ἀθήνα τὴν 1η Ὀκτωβρίου τοῦ 2003, μετὰ ἀπὸ μακροχρόνια πάλη με ἀνίατη ἀσθένεια. Ἐτοῦτο τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἕναν σύντομο φόρο τιμῆς κι ἕναν ὕστατο χαιρετισμὸ σ' αὐτὸν πού — ἴσως ἀθελά του — χάραξε γιὰ πάντα τὴν παιδική μας μνήμη.

Τὰ πρῶτα χρόνια

Ὁ Κώστας Γραμματόπουλος γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα στίς 4 Σεπτεμβρίου τοῦ 1916. Με ἔμφυτη κλίση πρὸς τις καλές τέχνες, στὴν ἡλικία τῶν 14 ἐτῶν δημιούργησε τις πρῶτες ὄριμες ἐλαιογραφίες του. Μαθήτευσε στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν (ΑΣΚΤ), ὅπου ἀσχολήθηκε κυρίως με τὴν χαρακτηριστικὴ ἔχοντας γιὰ δάσκαλο τὸν μεγάλο ἑλληνα χαράκτη Γιάννη Κεφαλληνό (Ἄλεξάνδρεια 1894 – Ἀθήνα 1957). Φοίτησε ἐπίσης στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν τοῦ Παρισιῦ (École nationale supérieure des beaux-arts, ENSBA). Συμμαθητὲς τοῦ Γραμματόπουλου στὴν ΑΣΚΤ ἦταν οἱ μετέπειτα πολὺ γνωστοὶ χαράκτες Τάσος (Τάσος Ἀλεβίζος, 1914–1985) καὶ Βάσω Κατράκη (1914–1988).

Τὰ ἀλφαβητάρια πού εἰκονογράφησε ὁ Κώστας Γραμματόπουλος: ἄριστερά *Τὰ καλά παιδιά* τοῦ Ἐπαμεινώνδα Γεραντώνη (1949) καί δεξιὰ τὸ *Ἀλφαβητάριο* τοῦ Ἰωάννη Γιαννέλη καί τοῦ Γεωργίου Σακκά (1955).

Μὲ τὴν κήρυξη τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ Πολέμου τὸ 1940, ὁ Γραμματόπουλος καὶ οἱ συμμαθητές του, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Γιάννη Κεφαλληνοῦ, καταπιάστηκαν μὲ τὴν δημιουργία ἀφισῶν προπαγανδιστικῶν γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ πολέμου («ἐθνικῆς σκοπιμότητος» τὴν ἀποκάλεσε τὸ Ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν πού τὴν παρήγγειλε). Δυὸ ἀπὸ τὴν πλέον γνωστὴ ἀφίσες που φιλοτέχνησε ὁ ἴδιος ὁ Γραμματόπουλος τὸ 1940 εἶναι οἱ *Γυναῖκες τῆς Πίνδου* καὶ *Ἐμπρὸς τῆς Ἑλλάδος παιδιά*. Στὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, οἱ μαθητές τοῦ Γιάννη Κεφαλληνοῦ φιλοτέχνησαν χαρακτηριστικὰ γιὰ προπαγανδιστικὲς ἀφίσες ἐναντίον τῶν κατακτητῶν.

Τὰ βιβλία καὶ τὰ ἀναγνωστικά

Ἀκολουθώντας τὰ βήματα τοῦ δασκάλου του, ὁ Κώστας Γραμματόπουλος καταπιάστηκε κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν ξυλογραφία γιὰ τὴν διακόσμηση βιβλίων. Λίγα ἀπὸ τὰ βιβλία πού φιλοτέχνησε ὁ Γραμματόπουλος στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας του, ὅπως τὸ *Ἐαρινὸ* τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλογλου (Ἐκδόσεις Ἄλφα, 1943) καὶ τὸ *Σ' Ἀγαπῶ* (ἀνθολογία νεοελληνικῶν ἐρωτικῶν ποιημάτων, Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 1951), τὰ βρίσκει κανεὶς σήμερὰ στὰ παλαιοβιβλιοπωλεῖα.

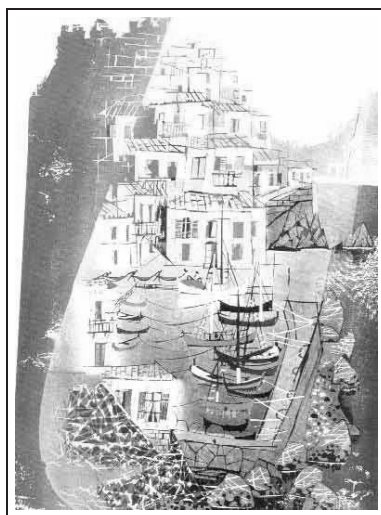

Ἡ Ἑλλη καὶ ἡ Ἄννα ποὺ συνόδευσαν πάμπολλες γενιές στὰ πρῶτα σχολικὰ τους βήματα καὶ τραύματα.

Ἡ πρώτη ἐπαφὴ τοῦ Γραμματόπουλου μὲ τὸ εὐρὺ ἑλληνικὸ κοινὸ ἔγινε τὸ 1949, ὅταν φιλοτέχνησε τὴν ἐξαιρετικὴς ἔγχρωμες εἰκόνες γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Α' τάξης τοῦ δημοτικοῦ σχολείου *Τὰ καλὰ παιδιὰ*. Τὸ βιβλίο αὐτό, γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδα Γεραντώνη, εἶχε γιὰ κεντρικοὺς χαρακτήρες τέσσερα κορίτσια: τὴν Ἑλλη, τὴν Νίνα, τὴν Λέλα καὶ τὴν Λένη. Ἦταν βιβλίο πολὺ πρωτοποριακὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του, μιᾶς καὶ δὲν ἔμοιαζε καθόλου μὲ τὰ ἄκρως ἐθνικιστικὰ ἀναγνωστικὰ τῶν μεγαλύτερων τάξεων. Χρησιμοποιήθηκε, ὡστόσο, στὰ δημοτικὰ σχολεῖα μόνο γιὰ μία πενταετία.

Τὸ 1955, *Τὰ καλὰ παιδιὰ* ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τὸ *Ἄλφαβητάριο*, ποὺ ἔγραψαν ὁ Ἰωάννης Γιαννέλης καὶ ὁ Γεώργιος Σακκάς καὶ εἰκονογράφησε καὶ πάλι ὁ Κώστας Γραμματόπουλος. Τὸ *Ἄλφαβητάριο* ἔμελλε νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ μακροβιότερα ἀναγνωστικὰ. Χρησιμοποιήθηκε στὴν πρώτη τάξη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μέχρι τὸ 1978! Ἔκανε συνολικὰ τρεῖς ἐκδόσεις, τὸ 1955, τὸ 1965 καὶ τὸ 1978. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς δικτατορίας, ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἄλλο ἄλφαβητάριο μὲ διαφορετικὸ ἐξώφυλλο καὶ τὴν παράσταση τῆς 21ης Ἀπριλίου μὲ τὸν φοῖνικα στὴν δεύτερη σελίδα, ἀλλὰ ἐπανῆλθε σὲ χρῆση μὲ τὴν μεταπολίτευση τοῦ 1974.

Στὸ *Ἄλφαβητάριο*, ἡ Λόλα, ἡ Ἄννα, ἡ Ἑλλη καὶ ὁ Μίμης ζεναγοῦν τοὺς ἐξάχρονους μαθητὲς στὰ γράμματα τῆς ἀλφαβήτας μὲ μικρές, ἀπλὲς φράσεις καὶ ὠραῖες ζωντανὲς εἰκόνες παρμένες ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας τοῦ 1950. Τὰ παιδιὰ μαθαίνουν γιὰ τὴν ἀνοιξή, τὰ χελιδόνια, τὸ ψωμί, τὰ

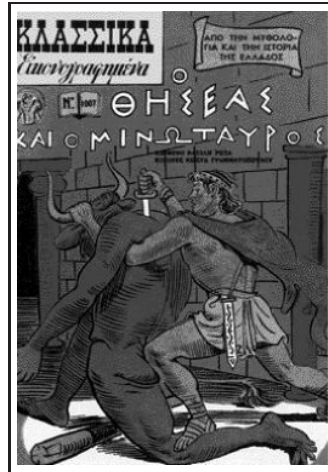
Κ. Γραμματόπουλος, Μέθυμα
(ἔγχρωμη ξυλογραφία, 1971)

ζῶα, τὸ φεγγάρι, τὸν ἥλιο ποὺ δύει, καὶ πηγαίνουν ἐκδρομὴ στὴν θάλασσα μ' ἓνα αὐτοκίνητο ... ποὺ ἔφερε ὁ πατέρας ἀπὸ τὴν ἀγορά.

Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ Ἰαλφαβητάριο εἶχε στοιχειοθετηθεῖ μὲ τοὺς παλιούς χαρακτήρες Nebiolo. Οἱ χαρακτήρες αὐτοὶ εἶναι κατὰ πολὺ πιὸ εὐανάγνωστοι γιὰ τὰ μικρὰ παιδιὰ ἀπ' ὅτι οἱ χαρακτήρες Helvetica, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦνται κατὰ κόρον στὰ νέα βιβλία τοῦ ΟΕΔΒ. Ὅμως, δυστυχῶς, οἱ χαρακτήρες Nebiolo δὲν κυκλοφόρησαν ποτὲ σὲ ψηφιακὴ μορφή.

Καλλιτέχνης καὶ δάσκαλος

Τὸ 1959, ὁ Κώστας Γραμματόπουλος διαδέχθηκε τὸν Γιάννη Κεφαλληνὸ στὴν διεύθυνση τοῦ ἐργαστηρίου χαρακτηριστικῆς τῆς ΑΣΚΤ. Ἀπὸ τὴν θέση αὐτή, στὴν ὁποία παρέμεινε μέχρι τὸ 1985, ὁ Γραμματόπουλος εἰσήγαγε στὴν χαρακτηριστικὴ τὴν ἐλεύθερη τεχνικὴ ἀποδεσμευμένη ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ ὕλικά. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ Γραμματόπουλος βοήθησε τοὺς καλλιτέχνες, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 1960, νὰ ἐκφραστοῦν πιὸ προσωπικὰ καὶ σχεδὸν ζωγραφικά. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ μαθήματά του τὰ ἐπέλεξαν πολλοὶ σπουδαστές, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους πήγαιναν γιὰ δεῦτερο πτυχίο. Συνήθιζε δὲ ὁ Γραμματόπουλος νὰ πηγαίνει, μὲ τὴν βοήθεια χορηγῶν,

Δημιουργίες λαϊκής κουλτούρας από τὸν Κώστα Γραμματόπουλο. Ἀριστερὰ τὸ ἐθνόσημο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας (1975) καὶ δεξιὰ Ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Μινώταυρος σὲ κείμενα Βασίλη Ρῶτα στὴν σειρὰ *Κλασσικά Εἰκονογραφημένα* (ἐκδ. Ἀτλαντίς).

τοὺς σπουδαστές του στὸν Μόλυβο, ὅπου περνοῦσαν μαζί ὄλο τὸ καλοκαίρι ζωγραφίζοντας.

Στοὺς μαθητές τοῦ Γραμματόπουλου συγκαταλέγονται ὁ ἐκλιπὼν χαράκτης καὶ λιθογράφος Βασίλης Χάρος (1938–2000), ὁ Νίκος Ἀλεξίου, ὁ Ἀντώνης Ἀπέργης, ὁ Μανόλης Γιανναδάκης, ὁ Περικλῆς Γουλάκος, ὁ Ἀχιλλεὺς Δρούγκας, ὁ Κώστας Καζάκος, ἡ Εὐα Μελά, ἡ Ρουμπίνα Σαρελάκου, ὁ Ξένης Σαχίνης, ὁ Γιάννης Ψυχοπαίδης καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ὁριμος καλλιτέχνης πιά, ὁ Γραμματόπουλος δημιούργησε ξυλογραφίες τεραστίων διαστάσεων καὶ μὲ εἰδικῆς ἐπιπόνησης χρωματικές κλίμακες ποὺ βραβεύθηκαν διεθνῶς. Εἶχε τὸ βλέμμα του προσηλωμένο στὸ ἐλληνικό τοπίο τῆς σιαιᾶς καὶ τοῦ ἀπλετου φωτός. Οἱ Δελφοί, ἡ Μάνη, τὸ Σούνιο, ἡ Ἰῶδα καὶ κυρίως τὸ Αἰγαῖο ἦταν τὰ ἀγαπημένα του θέματα. Μάλιστα, γιὰ τὸ ἔργο του *Αἰγαῖο* τιμήθηκε τὸ 1974 μὲ τὸ χρυσοῦ μετᾶλλιο στὴν Μπιενάλε τῆς Φλωρεντίας. Ἐπίσης ἀγαπημένο του θέμα ἦταν ἡ ἐλληνική μυθολογία.

Δημιουργίες λαϊκῆς κουλτούρας

Ὁ Γραμματόπουλος, ἂν καὶ δὲν ἀγάπησε ποτὲ τὴν ἔντονη δημοσιότητα, δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ ἀσχολεῖται μὲ δημιουργίες ποὺ ἄγγιζαν τὸ πλατὺ ἐλληνικό κοινό.

Τὸ 1975, φιλοτέχνησε τὸ ἐθνόσημο τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας — αὐτὸ ποὺ μπαίνει στὸ μέσο τῶν σφραγίδων τῶν δημοσίων υπηρεσιῶν καὶ ποὺ φορᾶνε οἱ ὀπλίτες στὰ πηλίτιά τους. Τὸ 1982, φιλοτέχνησε τὸ ἡμερολόγιο τῆς ΑΓΕΤ «Ἡ-ρακλῆς» μὲ θέμα — τί ἄλλο; — «Τὸ Αἰγαῖον». Ὁ Γραμματόπουλος φιλοτέχνησε, τέλος, πολλὰ ἀπὸ τὰ δημοφιλῆ στὸν παιδόκοσμο *Κλασσικά Εἰκονογραφημένα* («Περσέας καὶ Ἄνδρομέδα», «Θησέας καὶ Μινώταυρος» κ.ἄ.).

Καταξίωση

Ἔργα τοῦ Γραμματόπουλου ἔχουν παρουσιαστῆ — καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παρουσιάζονται — σὲ πολλὲς αἰθουσες τέχνης. Τὸ 1995, πραγματοποιήθηκε ἀναδρομικὴ ἔκθεση μὲ τὸ συνολικὸ ἔργο τοῦ χαρακτῆρ στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη. Τέλος, τὸν Ἰούνιο τοῦ 2003, λίγους μῆνες πρὶν τὸν θάνατό του, ὁ καλλιτέχνης τιμήθηκε καὶ μὲ τηλεκάρτα ποὺ κυκλοφόρησε ὁ ΟΤΕ.

Σημείωση

Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κώστα Γραμματόπουλου προέρχονται ἀπὸ τὸν Τύπο — κυρίως ἀπὸ τὴν *Ἐλευθεροτυπία* (8/1/2002 καὶ 2/10/2003) καὶ *Τὰ Νέα* (2/10/2003). Οἱ πηγές αὐτὲς εἶναι ἐλλειπεῖς καὶ ἐν μέρει ἀντιφατικές. Ὅποτε ἐνδέχεται τὰ ὅσα παρουσιάζονται ἐδῶ νὰ μὴ εἶναι ἀπολύτως ἀκριβῆ. Ὁ συγγραφέας γνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς βιβλίου γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Κώστα Γραμματόπουλου (Κ. Γραμματόπουλος, *Ζωγραφικὴ, Χαρακτικὴ*, ἐκδ. Tubis, Ἀθήνα 1993), ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν μπόρεσε νὰ τὸ βρεῖ ἐγκαίρως γιὰ τὴν προετοιμασία ἐτοῦτου τοῦ ἄρθρου. Ὁ ἀναγνώστης ἂς δείξει κατανόηση καὶ ἐπιείκεια.